

УДК 81'27:316.48

Ориця Демська

МОВНІ КОНФЛІКТИ З ПЕРСПЕКТИВИ ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЇ

Стаття започатковує дослідження в галузі української лінгвоконфліктології. Розглянуто три групи конфліктів, у межах яких безпосередньо або опосередковано з'являється мова. Залежно від того, чи мова є засадничим елементом конфлікту, чи лише принагідно слугує конфліктові, йдеться про конфлікт у мові, мовний конфлікт і конфлікт, пов'язаний з мовою. Кожен із типів конфлікту проілюстровано прикладами з внутрішньої та зовнішньої історії української мови.

Ключові слова: мова, конфлікт, мовний конфлікт, лінгвоконфліктологія.

Вступ

Європейський континент добре знайомий з конфліктами. Конфліктні явища різного типу в цій частині світу, як зрештою і в інших, надзвичайно поширені, починаючи від найдавніших часів і до сьогодні. Європейці взагалі вважають конфлікт передумовою еволюції. Тому конфліктні практики тут пов'язані з вивченням, аналізом, осмисленням, розв'язанням тощо. Один із цих багатьох конфліктів має мовний характер, а соціальний досвід неодноразово підтвердив справедливність твердження П. Неддле про те, що «з погляду лінгвістичного, конфлікт між різними етнічними групами часто виникає внаслідок мовних контактів. Проблеми, які зазвичай розглядають як політичні, економічні або соціологічні, за своїм характером часто закорінені в мовному конфлікті» (Nedle, 1987, p. 33). Це твердження слугує нам точкою відліку під час аналізу тривалого, складного мовного конфлікту в Східній Європі, оскільки яскраво ілюструє українську мовну ситуацію синхронно і діахронно.

Теоретичне підґрунтя

Поняття *конфлікт* визначимо суголосно з поширеним у соціології поясненням. Зазвичай воно

звучить так: «Конфлікт дефініюємо як боротьбу за цінності, претензії на статус, владу й обмежені ресурси, де метою сторін протистояння є не лише досягнення бажаного, але також нейтралізація, пошкодження або ліквідація своїх суперників; конфлікти можуть відбуватися між окремими особами або між спільнотами» (Coser, 2002, p. 106).

За умови, коли у сферу конфлікту потрапляє мова, починаємо говорити про конфлікти з лінгвальним відтінком, серед яких передовсім виділяють *безпосередньо* й *опосередковано* мовні конфлікти. Б. Мурман-Кімакова пропонує розрізнити власне ці дві групи конфліктів, як «конфлікт за участю мови як основного мотиву, а також конфлікт за участі мови, але не мотивований мовними суперечностями» (Moogmann-Kimáková, 2014, p. 8). Перше стосується безпосередньо чи власне *мовного конфлікту*, а друге – опосередковано мовного конфлікту, чи *конфлікту, пов'язаного з мовою*¹.

Цю двопозиційну типологізаційну модель поширює М. Вінгендер і пропонує класифікувати лінгвістичні конфліктні ситуації як 'Konflikt in Sprache – Konflikt über Sprache – Konflikt mittels Sprache'. *Konflikt in Sprache* – це *конфлікт у мові* (conflict in language), *Konflikt über*

¹ У Б. Мурман-Кімакової це *language-related conflict*.

Sprache – мовний конфлікт / власне мовний конфлікт / безпосередньо мовний конфлікт (language conflict) і, відповідно, *Konflikt mittels Sprach* – опосередковано мовний конфлікт, чи конфлікт, пов'язаний з мовою (language-related conflict). Модель М. Вінгендер детальніша, охоплює складніший спектр ситуацій протистояння і значно більше відповідає українським лінгвістичним і лінгвальним реаліям.

Результати дослідження

В українській системі координат яскравим прикладом *конфлікту в мові* слугують деформації граматики і лексику сучасної української мови в період «зближення російської й української мов», чи період радянської русифікації. Навіть три приклади можуть засвідчити глибинні лексичні конфліктні процеси у мові. Для прикладу порівняно два знакові російсько-українські словники. Перший (за редакцією А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933)) є знаком українізації; другий (за редакцією М. Я. Калиновича (1955)) – русифікації²:

Ф. В. Штайнмаером 25 жовтня 2017 року в Москві. Помилку конфліктного характеру зауважив посол України в Австрії Олександр Щерба і повідомив про це на своїй сторінці у Фейсбуку: «Приблизно на 8 хвилині 15 секунд ви маєте змогу побачити, як працюють тоталітарні фейкові новини. Штайнмаєр каже німецькою: “Annexion”. Перекладач збивається і перекладає: “Возз’єднання з Росією”. Ці жалюгідні, налякані брехуни...»³. На перший погляд помилка перекладу – *Annexion vs Unification* – у відповідному позамовному контексті перетворюється на конфлікт лексем і семантики.

Конфлікти «за участі мови як основного мотиву» – це власне *мовні конфлікти*. Явним тривалим *безпосередньо мовним конфліктом* в Україні є конфлікт між українською і російською мовами. Це протистояння, засвідчене документально починаючи з XVII століття, домінує над іншими мовними конфліктами з участю української мови у Східній Європі. У модерному світі мовні конфлікти вдаються до практик законодавчого врегулювання. Сучасне українське законодавство в галузі мови успадковує

«Російсько-український словник» (1924–1933) за редакцією А. Кримського та С. Єфремова (64 483 реєстрових слова)	«Російсько-український словник» (1955) за редакцією М. Я. Калиновича (80 000 реєстрових слів)
<p>Комітет – 1) комітёт (-ту). <i>Бедняцкий -тёт</i> – незамобницький комітёт. <i>Временный -тёт по делам печати</i> – тимчасовий комітёт у справах (для справ) друку. <i>-тёт о печати</i> – комітёт у справах друку. <i>Исполнительный -тёт</i> – виконавчий комітёт. <i>Главный -тёт общества</i> – головний комітёт, (<i>управление, гал.</i>) відділ (-лу) товариства. <i>-тёт грамотности</i> – комітёт письменности. <i>Городской, районный, окружной -тёт</i> – міський, районний, округовий комітёт; 2) (<i>переносно</i>) рада, комітёт. <i>Семейный -тёт решил</i> – сембйна рада поклала, вирішила. <i>Он в -тете по утаптыванню мостовой (иронич.)</i> – він у комітєті торування стежок, він директор свіжого повітря (с. 774)</p>	<p>комітёт комітёт, -ту (с. 198)</p>
<p>Неблагополучие – 1) недобра дбля, нещастя (-тя), негарзд (-ду); 2) (<i>опасность</i>) небезпека, небезпечність (-ности) (с. 1486)</p>	<p>неблагополучие неблагополуччя, неблагополучність, -ності (с. 286)</p>
<p>Парвеню – віпанок (-нка), скоробагатько, (<i>гал.</i>) доробкєвич, (<i>ирон.</i>) з Івана пан (с. 1922)</p>	<p>парвеню уст. парвеню (<i>нескл.</i>); (<i>выскачка</i>) вискачка (<i>м. и ж.р.</i>), вискочень, -чня (<i>м.р.</i>) (с. 389)</p>

Цікавим прикладом модерного мовного конфлікту може слугувати дипломатичний конфуз із

² Детально про внутрішньомовний конфлікт див. *Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциду* за редакцією Л. Масенко.

³ Around 8:15 minute you will see how totalitarian fake news works. Steinmeier says in German: “Annexion”. Interpreter chokes and then translates: “Unification with Russia”. Those miserable, scared liars... (<https://www.facebook.com/o.scherba/posts/10213092008147661>; див. також: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/28/7072913/>).

родові травми імперського мовного будівництва, що явно не надто сприяє засадничому вирішенню проблем.

Репертуар найвищих офіційних національних документів Республіки Україна, які обґрунтовують мовну складову держави, складають Конституція України, Декларація прав національностей України, закони України «Про засади державної мовної політики», «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про національні меншини в Україні», «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин», «Про освіту» та ін., низка затверджених Верховною Радою міжнародних договорів у сфері використання мов.

Перший в історії УРСР закон про правовий статус і порядок використання мов – Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», – зокрема й української, датований 1989 роком⁴. Цей закон є одним із шести аналогічних мовних законів, прийнятих колишніми радянськими республіками: Білоруссю, Естонією, Латвією, Литвою і Молдовою – між 1988 і 1990 роками, згідно з якими титульні мови республік стали державними мовами⁵.

Статті 2, 3 і 4 Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» 1989 року закладають мовні стратегії, реалізація яких триває сьогодні і, найімовірніше, триватиме ще якийсь час.

Стаття 2. Державна мова Української РСР: «Відповідно до Конституції Української РСР (888-09, 254к/96-ВР) державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. <...> Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею».

Стаття 3. Мови інших національностей в Українській РСР: «Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці. <...> В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови».

⁴ Верховна Рада ухвалила Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» 28 жовтня 1989 року, він набув чинності 1 січня 1990 року.

⁵ Ухвалення мовних законів безпосередньо пов'язано з наступними актами про незалежність цих республік.

Стаття 4. Мови міжнаціонального спілкування: «Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови. <...> Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР».

Особливо цікавою є стаття 6 Закону, яка взагалі звільняє людину від необхідності володіння державною мовою.

Стаття 6. Обов'язок службових осіб володіти мовами роботи органів і організацій: «Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності – і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. <...> Незнання громадянином української або російської мови не є підставою для відмови йому у прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків».

Усі наступні офіційні документи разом із Конституцією України фактично є репліками цих засад. Наприклад, стаття 10 Конституції: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом»; рішення Конституційного Суду України⁶: «<...> Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким “державною мовою в Україні є українська мова”, треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя,

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). м. Київ, 14 грудня 1999 року, № 10-рп/99, Справа № 1-6/99.

які визначаються законом <...> Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися **російська** та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України», незважаючи на те, що в межах судового процесу була представлена окрема думка⁷ судді Конституційного Суду України Мироненка О. М., датована 16.12.1999. Їй не цитуючи вже Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI 2012 року, неофіційна назва якого «закон Колісниченка–Ківалова», що спричинив низку *опосередковано мовних соціальних конфліктів* і став квазіпричиною початку анексії Криму та військових дій на Сході України.

До моменту законодавчих мовних колізій та їхніх наслідків (публікації в ЗМІ, круглі столи, конференції, Мовний Майдан) йдеться про *власне мовний конфлікт*. Далі вже починають діяти умови *конфліктів, пов'язаних з мовою*, де мова, хоча й присутня, але не є визначальним чинником. Сфера власне мовного конфлікту в суспільстві не така вже й велика. Значно більше місця займають конфлікти, пов'язані з мовою.

Залежно від того, за що саме точиться боротьба, чи з приводу чого виникає протистояння – за *статус, владу, ресурси* (часто обмежені) або *цінності* – такого типу конфлікти, пов'язані з мовою, розгортаються перед нами. Якщо мова постає інструментом статусу і боротьба йде за політичні впливи, то маємо *політичний конфлікт*. Тракткування мови як інструменту влади, а самої влади як ресурсу («символічна влада» за П. Бурдье; «соціальна влада» за Р. Блакаром), відповідно, прагнення отримати, зберегти і примножити цей ресурс спричинить *ресурсний конфлікт*. Також можливий варіант ресурсного конфлікту за умови, коли носіїв мови трактують як ресурс. Аналогічно,

⁷ ОКРЕМА ДУМКА судді Конституційного Суду України Мироненка О. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови), яка починається зі слів: «Конституційний Суд України, знаходячись у тенетах жорсткого юридичного позитивізму і неопозитивізму, вузьконормативного праворозуміння, що вже протягом майже століття безмежно панують у вітчизняній правовій науці і практиці, ухвалив Рішення, резолютивна частина якого (пункти 1 і 2) суперечить Конституції України як за формою, так і за змістом».

визнання мови як незаперечної цінності та прагнення її захистити перед різними загрозами стимулює *ціннісний конфлікт*. Розуміння того, що мова є важливою формою «культурного капіталу», і намагання реалізувати цей її аспект усупереч, а не завдяки, експлікує *культурний конфлікт*. Усі ці конфлікти пов'язані з мовою, але не вона є основним мотивом, навпаки, часто мовним конфліктом прагнуть приховати справжні мотиви зіткнень.

Так, звуження сфери впливу й скорочення ринків збуту лежать в основі конфлікту навколо переходу на українську мову книговидання й аудіовізуальних засобів масової інформації. Оскільки «мова є важливою формою культурного капіталу, з огляду на те, що вона має потенціал для перетворення на символічний капітал і, отже, на інструмент забезпечення кращих соціальних позицій як людей, так і громад <...> Такий символічний статус встановлюється через соціальні та дискурсивні практики, покликані прикріплювати певні цінності мові та її користувачам; ці методи також лежать в основі побудови й обігу мовних ідеологій» (Fina and King, p. 164), тому йдеться про *опосередковано мовний ідеологічний, чи політичний конфлікт* з елементом *економічного конфлікту*, у який втягнена мова.

Винятковими умовами *політичного конфлікту, пов'язаного з мовою*, можна розглядати стан речей, коли: «мешканці країни лінгвістично однорідні, мова може сприяти єдності та політичній стабільності держави. Однак, коли країна має значні меншини, що говорять різними мовами, можуть виникнути конкурентні мікронаціоналістичні рухи, які становлять серйозні виклики створенню держави» (Shabad and Gunther, p. 443).

*Ресурсним конфліктом*⁸, у якому задіяна мова, ба більше, на перший погляд цей конфлікт видається власне мовним, постає угорсько-український фрагмент протистояння, каталізатором якого стала 2017 року стаття 7 Закону України «Про освіту»: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова». Від моменту ухвалення цього закону Угорщина устами свого посла в Києві Ерно Кешкєня і міністра закордонних справ Угорщини Петера Сійярто висловилося не лише проти засад цієї статті, паритетних, скажімо,

⁸ http://ipress.ua/news/mzs_ugorshchyny_vyklykalo_posla_ukrainy_cherez_zakon_pro_osvitu_225225.html, <http://www.bbc.com/ukrainian/news-41400275>, <http://www.bbc.com/ukrainian/features-41252966>, <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/24/7156182/>.

з аналогічними засадами в Німеччині, Франції, інших країнах Європи, а й спричинила чималий ажіотаж в інформаційному полі Європейського Союзу.

Угорський нарратив стосовно цієї ситуації оперує такими формулюваннями: «Угорщина не підтримуватиме жодну ініціативу України на міжнародній арені до скасування мовної статті закону “Про освіту”», «Ми не будемо підтримувати жодної української пропозиції» (Ерно Кешкені⁹); «...цей закон створює гіршу ситуацію на теренах освіти для угорців і представників інших нацменшин в Україні, ніж за часів колишнього СРСР. Такого ми не можемо дозволити» (Петер Сійярто¹⁰).

В експертному середовищі побутують інші, відмінні від «турботи про мовні права національної угорської меншини», пояснення такого стану речей. Кілька з пояснень: «однією зі стратегій провладної угорської партії “Фідес” є створення ворогів»¹¹; «українська історія виявилася дуже доречною <...> криза у відносинах із Будапештом показує: новим східноєвропейським трендом є обмін їхньої підтримки на наші поступки»; «Угорщина – трохи ізольована країна. Цій країні дуже бракує людей, які б працювали. Але туди не сильно хочуть їхати через низький рівень зарплати, який серед країн Центральної Європи – найнижчий. І угорська мова дуже складна. Тим, хто володіє українською, буде нелегко працювати в Угорщині. Тому

⁹ https://espresso.tv/news/2017/09/29/novyj_zakon_pro_osvitu_ugorschyna_utochnyla_svoyi_vymogy_do_ukrayiny

¹⁰ <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/10/7157842/>

¹¹ <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/26/7071503/> Детальніше у статті «Гра на межі ворожнечі: як Угорщина радикалізує суспільство для перемоги чинної влади» <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/28/7069912/>

Угорщина може розраховувати тільки на румунів і мешканців Закарпаття. Але румуни швидше поїдуть у Францію чи Італію. І залишається тільки Закарпаття, де живе близько 150 тисяч¹² людей»¹³. Опосередкованим підтвердженням останньої позиції є залученість до конфлікту міністра людських ресурсів Угорщини Золтана Балого, який в офіційному листі до Лілії Гриневич попросив про особисту зустріч¹⁴ з приводу Закону «Про освіту».

Угорсько-український конфлікт є лише фрагментом комплексного ресурсно-політично-ціннісного конфлікту, пов'язаного з мовою: для Угорщини – це *ресурсний конфлікт*; для ЄС – *політичний конфлікт*; для українського суспільства – *ціннісний*.

Висновки

Дослідження в галузі лінгвоконфліктології на сьогодні дозволяють нам говорити не про мовний конфлікт як такий, а про систему конфліктів, що мають у своєму складі мовний інгредієнт різного характеру інтенсивності. Це конфлікти у самій системі мови, власне мовні конфлікти й конфлікти, пов'язані з мовою. Розуміння природи цих типів конфліктних ситуацій, їхньої засадничої відмінності між собою сприяє коректному добору засобів не лише розв'язання, але й запобігання сутичкам, що й формує перспективу лінгвоконфліктологічних досліджень у наш не зовсім простий час.

¹² За переписом 2001 року угорську мову назвали рідною 156 566 осіб, у т. ч. 95,4 % (149 431) етнічних угорців. Серед угорців України вказали на вільне володіння мовами: угорською – 97,5 %, українською – 49,1 %, російською – 31,7 %.

¹³ <https://www.youtube.com/watch?v=4IYLNVDHMs>

¹⁴ <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28754458.html>

Список використаної літератури

- Coser L. A. Conflict / L. A. Coser // The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought. – Second edition. – Oxford : Blackwell Pub., 2002.
- De Fina A. and King K. A. Language problem or language conflict? Narratives of immigrant women's experiences in the US / A. De Fina, K. A. King // Discourse Studies. – 2011. – Vol. 13, Issue 2. – P. 163–188.
- Moormann-Kimáková B. Language-related Conflicts in Multinational and Multiethnic Settings: Success and Failure of Language Regimes / B. Moormann-Kimáková. – Berlin : Springer VS, 2014. – 347 p.
- Nedle P. H. Language contact means language conflict / P. H. Nedle // Journal of Multilingual and Multicultural Development. – 1987. – Vol. 8, Issue 1–2. – P. 33–42.
- Shabad G. and Gunther R. Language, Nationalism, and Political Conflict in Spain / G. Shabad, R. Gunther // Comparative Politics. – 1982. – Vol. 14, no. 4. – P. 443–477.

LANGUAGE CONFLICTS IN LINGUOCONFLICTOLOGY PERSPECTIVE

Europe knows conflicts very well. One of these conflicts has a language character and is the result of the language contacts. The *conflict* is a phenomenon of the modern society and means “a struggle over values or claims to status, power, and scarce resources, in which the aims of the conflicting parties are not only to gain desired values but also to neutralize, injure or eliminate their rival” (Coser, 2002, p. 106).

B. Moormann-Kimáková identifies two types of the linguistic conflicts: “conflicts involving language as their primary motive, as well as conflicts involving language, but not necessarily being motivated by ‘language issues’” (Moormann-Kimáková, 2014, p. 8). M. Wingender analyzes three different types of the conflicts with language: ‘Konflikt in Sprache / conflict in the language – Konflikt über Sprache / language conflict – Konflikt mittels Sprache / language-related conflict’.

In the Ukrainian language, the strongest example of *the conflict in the language* comprises the lexical and grammatical transformations during the Soviet russification period, when the structure of Ukrainian was accommodated to Russian. *The language conflict* in Ukraine is the long duration conflict between the Ukrainian language and the Russian language. And *the language-related conflict* occurred around the Ukrainian Education Law in 2017. It was a situation of resource-political-value language-related conflict: for Hungary, this is a language-related resource conflict; for the EU – language-related political conflict; for the Ukrainian society – language-related value conflict.

Knowing the nature of different types of linguistic conflicts helps better understand the situation and to protect the conflict. All of these shape the base of the linguoconflictology.

Keywords: language, conflict, linguistic conflict, linguoconflictology.

Матеріал надійшов 31.12.2017